

TARIMDA RİSK YÖNETİMİ VE TARIM SİGORTALARI

¹Tanfer Dinler, ²Apti Yaltrık, ³Bahattin Çetin, ⁴Burhan Özkan, ⁵Bülent Gülçubuk, ⁶Ebru Sürmeli, ⁷Erhan Ekmen, ⁸Gamze Saner, ⁹Handan Akçaöz, ¹⁰Özlem Karahan Uysal, ¹¹Saadettin Karaaslan, ¹²Taylan Kıymaz.

ÖZET

Tarım; sektörler arasında doğal, ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve kişisel risklerden en çok etkilenen sektördür. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler yıllardır uyguladıkları tarımdaki korumacılık politikaları “Tarımda Risk Yönetim Programları” ile tarımsal üretimi tehdit eden doğal risklerin oluşturduğu “verim kayıpları”ndan sonra ekonomik risklerin oluşturduğu “gelir kayıpları”nı da çiftçinin üzerinden alıp, sigorta sistemlerine transfer etmektedirler.

Dünyada dolu sigortaları ile başlayan “bitkisel ürün sigortaları” uygulamalarında, don, sel ve kuraklık gibi birden çok riskin sigortalanabilmesi için devletin çiftçinin ödeyeceği primlere destek olduğu bilinmektedir.

Bugüne kadar çiftçinin gelir düzeyinin hızla düşmesi, tarım sigortaları için uzun yıllar bir devlet politikasının oluşturulmamış olması, tarım ve sigorta sektörlerindeki bilgi ve ilgi eksikliği tarım sigortalarının gelişmesini önleyen faktörlerin başında gelmektedir.

Türkiye'nin, bütün durağanlıklara ve sistemsiz kamu tarım sigortası politikalarına karşın, kendi koşullarında oluşturduğu modeli ile dolu sigortaları konusundaki sorunlar büyük oranda çözülmüş, don, sel, kuraklık gibi risklerin sigortalanması için teknik altyapı oluşturulmuş ve devletin yasal düzenlemeler konusunda somut adımlar atması sağlanmıştır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca bir Tarım Sigortaları Kanun Tasarısı hazırlanmış ve Başbakanlık tarafından TBMM'ne gönderilmiştir. Tarım Sigortaları Kanunu'nun uygulamaya konulması ile, devletin prim desteği ile bugüne kadar sigorta edilemeyen don, sel ve kuraklık gibi riskler sigorta kapsamına alınacaktır. Sorumlu kuruluşun Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olduğu bu sistemde, mevcut uygulamayı geliştirecek şekilde kurulması düşünülen havuzda primlerin toplanması ve hasar ödemelerinin havuz tarafından doğrudan çiftçiye yapılması öngörülmektedir. Sigorta hizmetleri havuza üye sigorta şirketleri tarafından aynı esaslarla yürütülecek ve Hazine Müsteşarlığı tarafından denetlenecektir.

Başbakanlığın TBMM'ne gönderdiği tasarı, genel olarak uygun olmakla birlikte, havuz yönetimini devlet, çiftçi birlikleri ve sigorta şirketlerinin içinde yer aldığı bir kurulun üstlenmesi, bunun yanısıra havuz işletmesinin bir sigorta şirketi tarafından

¹ Tanfer Dinler; Tarım Sigortaları Vakfı

² Dr. Apti Yaltrık; Tarım Sigortaları Vakfı

³ Prof.Dr.Bahattin Çetin; U.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü, Bursa

⁴ Prof.Dr.Burhan Özkan; Akdeniz Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya

⁵ Doç.Dr. Bülent Gülçubuk; A.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara

⁶ Ebru Sürmeli; Tarım Sigortaları Vakfı

⁷ Erhan Ekmen; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

⁸ Doç.Dr. Gamze Saner; E.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir

⁹ Yrd.Doç.Dr.Handan Akçaöz; Akdeniz Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya

¹⁰ Dr. Özlem Karahan Uysal; E.Ü.Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir

¹¹ Saadettin Karaaslan; Tarım Sigortaları Vakfı

¹² Taylan Kıymaz; Devlet Planlama Teşkilatı

değil, kurulacak ortak bir şirket tarafından işletilmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Tarım sigortalarının gelişiminde, Türkiye'nin gerek diğer gelişmiş ülkeler, gerekse AB ülkeleri karşısındaki sayısı 65 bini bulan Ziraat Mühendisleri potansiyeli ve sigorta sektörünün yaygın iletişim teknolojisine sahip olması gibi iki büyük avantajı olduğu ve bu iki gücün entegre edilmesi ile, ideal tarım sigortaları sistemlerinin AB üyesi ülkelerin büyük çoğunluğundan daha önce kurulabileceği bilinmektedir.

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisindeki en önemli sektörlerden birisi tarımdır. Bitkisel ürün ve çiftlik hayvanları üretiminde çiftlik çıktı (üretici) fiyatlarıyla belirlenen gelir; 1.4 trilyon ABD doları olarak hesaplanırken, tarımın dünya ekonomisine sağladığı katma değer 4.1 trilyon ABD doları dolayındadır (Kasten, 2004). Bununla birlikte, tarım; sektörler arasında doğal, ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve kişisel risklerden en çok etkilenen sektördür. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler tarımın “ne pahasına olursa olsun, korunacak sektör” olduğunu ortaya koyarak yıllardır uyguladıkları korumacılık politikalarını, “Tarımda Risk Yönetim Programları” ile uygulamaya koyarak, tarım sektörünü sayılan riskler karşısında sürekli ve çok yönlü desteklemiştir (Dinler, 2000).

AB'nin ilk ortak politikası olan; Ortak Tarım Politikası (OTP)'nin devreye girmesinden bu yana Birlik bütçesinin her yıl yaklaşık %60'ının tarım desteklerine ayrılarak uygulanan programlarının temelinde üretim ve pazar risklerini ortadan kaldırma çabası yatmaktadır. Bu uygulamalar sonucunda Avrupa Birliği (AB)'nin, tarımda kendi kendine yeterli duruma geldiği gibi birçok tarım ürünüde ithalatçı iken önemli bir ihracatçı olduğu da bilinmektedir. Üye ülkeler arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı sağlanmıştır. AB'de üretilen tarım ürünleri dışarıdan gelecek ürünlere karşı büyük oranlarda desteklenmiş ve korunmuştur. Ortak finansman ile tarım sektörü her dönem desteklenmiş ve üreticinin refah düzeyi yükseltilirken, kırsal kalkınma sağlanmıştır (Yıldırım, 2004).

Avrupa Birliği'nin tarımdaki bu başarısına karşılık aynı dönemde Türkiye; teknolojiyi ve bilgi kaynaklarını yeterince kullanamadığı için verimlilik ve pazarlama konusundaki çabalar yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, sahip olduğu tarım yapısı ile üreticisine gerekli desteklemeleri zamansal ve mekansal koşullara uygun bir biçimde sağlayamadığı gibi bazı öncelikli ürünlerin verimliliğinde de AB'nin çok gerisinde kalmıştır. Üretim maliyetleri düşürülemediği için rekabet şansı da yaratılamamıştır. Türkiye, uygulanan yanlış politikalar sonucu hızla dışa bağımlı hale gelmiştir. İthalat ciddi biçimde artmış, üreticilerin reel olarak geliri düşerken her geçen yıl yoksullaşma artmıştır.

Bunun sonucunda, Türk çiftçisinin üretim maliyetleri çok yüksek, geliri ise düşük olurken, Avrupa Birliği'nde çiftçiler maliyetleri düşük, geliri giderek yükselen bir üretimi gerçekleştirmektedir. Tarımımız; geleceği belirsiz, dışa bağımlı, ulusumuza gıda güvenliği sağlayamayan denetimsiz-sağlıksız üretimde bulunmaya çalışan, yoksul ve yoksun bir sürece girmiştir.

Tarım ürün fiyatlarının belirlenmesinde AB ile Türkiye'deki uygulamalar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. AB tarım ürünleri fiyatını belirlerken, üretici maliyetleri

ile üretici gelirlerini esas almakta ve kırsal kalkınma politika önceliklerini de gözeterek belirlemektedir. Türkiye’de ise, tarım ürünleri fiyatları IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarında öngörülen enflasyon hedefi oranında saptanırken; maliyetler, çiftçi geliri ve kırsal kalkınma politikaları pek dikkate alınmamaktadır. Bunun en belirgin örnekleri ise, şeker pancarı ve tütün tarımında yaşanmaktadır. Bu nedenle son yıllarda hedef enflasyonun çok daha üzerinde artan girdi maliyetleri nedeniyle Türkiye’de üreticilerin gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmakta ve üretim yapılmasının giderek olanaksız hale geldiği gözlenmektedir.

AB Ortak Tarım Politikası’nı 1962’den beri Avrupa Tarımsal Yön Verme ve Garanti Fonu (FEOGA) gibi çok yönlü bir kurum yönlendirirken, Türkiye’de tarım politikaları her dönem siyasi popülizm malzemesi yapılarak istikrarlı bir yapıya kavuşturulamamıştır.

AB, tarım ürünleri fiyatından, tarımsal üretim planlamasına kadar her konuda üretici maliyetlerini, gelir dağılımındaki dengeleri ve kırsal kalkınmayı sağlayacak geniş kapsamlı bir politikayı uygulamalarla şekillendirmektedir. Bunu, yeni üyelerin katılımıyla sürekli yeniden gözden geçirirken, Türkiye ulusal önceliklerine dayalı politika oluşturmakta yetersiz kalmakta ve uluslararası telkinlere dayalı yapılanmalara gitmektedir.

Türkiye’de güçlü kooperatifçilik olmadığı gibi mevcut olanlar da etkili olarak çalıştırılmadığı için ciddi bir pazarlama sorunu yaşanmaktadır (Yıldırım, 2004).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün tarımla ilgili son kararları, tarım ürünleri piyasalarındaki istikrarsızlığın artacağı yönündeki beklentileri daha da arttırmıştır. İyi işleyen yerel tarımsal pazar organizasyonlarının bulunmadığı ve üretici örgütlerinin yeterince etkin olmadığı, bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin DTÖ’nün kararlarından en fazla etkilenen kesim olacağı görüşü yaygındır. Türkiye’de de, bir taraftan global etkilerle tarımsal korumacılık terk edilirken, diğer taraftan da serbest piyasa düzeninin gerektirdiği örgütlü ve iyi işleyen bir tarımsal pazarlama sistemi henüz oluşturulamamıştır (Saner ve Uysal, 2004; Uysal, 2002).

AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye, insan ve doğal kaynaklarının zenginliği yönündeki üstünlüğünü değerlendiremediği gibi “pazara uygun ürün yetiştirilmesi ve bunun desteklenmesi” yönündeki üretim programlarını geliştirememiş, bunun yanısıra 100’den fazla ürünü yetiştirebilen ender ülkelere biri olma avantajını da hiçbir zaman kullanamamıştır (Yaltırık ve Dinler,2003; Dinler, 2004).

2. TARIMDA DOĞAL RİSKLER VE RİSK YÖNETİMİ

Dünyada son yıllarda daha fazla hissedilen küresel ısınma ve sera etkisi sonucu meteorolojik karakterli doğal afetlerin sayısı ve şiddetlerinde önemli artışlar olduğu gözlenmektedir. “Üstü açık fabrika” olarak tanımlanan tarım sektöründe, doğal risklerin etkisi ile oluşan büyük maddi kayıplar dünya ekonomisini de önemli ölçüde tehdit etmektedir (Dinler, 2003a). Son yıllarda küresel iklim değişikliği ve çarpık yapılaşma öncelikle sel ve ardından da kuraklık felaketlerini birlikte getirmiştir. Nitekim, Avrupa’da 2002 yazında meydana gelen sel hasarları 15 milyar ABD dolarını bulmuştur (Anonim, 2004).

Dünyada ve AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de kuraklık, don, sel, dolu, fırtına gibi meteorolojik karakterli doğal afetler çiftçinin malına ve canına önemli ölçüde zarar vermektedir.

Birbirinden farklı ekolojik koşullarda çok çeşitli tarım ürünlerini yetiştirme potansiyeline sahip olan Türkiye’de doğal risklerin etkileri aynı anda ve değişik yörelerde son derece olumsuz sonuçlar vermektedir. 2004 yılının ilk 6 ayında don, sel, kuraklık ve dolu risklerinden etkilenen tarım ürünleri zararlarının 1,9 katrilyon TL civarında olduğu tahmin edilmektedir (Gülçubuk ve ark., 2004). Ancak konunun en önemli yanı; gelecek yıllarda iklim değişikliği ve küresel ısınma sonucu afetlerin çok daha büyük yıkımlara, dolayısıyla daha büyük zararlara yol açma olasılığının artmış olmasıdır.

Meteoroloji uzmanlarının yaptığı araştırmalara göre; iklim değişikliğinin daha şiddetli bir hal alacağı ve 1990-2100 tarihleri arasında küresel yüzey ısısının 1,4-5,8 derece arasında artacağı hesaplanmıştır. Özellikle son 50 yıldaki ısınmanın insan faktörünün başrolünü oynadığı belirtilmektedir. Gerekli önlemler alınmazsa önümüzdeki 70-80 yıl içerisinde mevsimler arasındaki sıcaklık farkları daha da azalacaktır. Bu ise özellikle kuraklık ve sel olarak ülkelere büyük zararlar verecektir. Bu olumsuz değişimlerden tüm sektörler içinde yine en fazla tarım sektörü etkilenecektir (Anonim, 2004).

Tarımın dünya nüfusunun beslenmesindeki rolünü etkili bir şekilde başarması; tarımsal üretimi tehdit eden doğal risklerin yönetimiyle doğrudan ilişkilidir. “Tarımda Doğal Risklerin Yönetimi” ana başlığı altında yer alan “teknik koruma önlemleri” ve “risk transferi programları” çerçevesinde doğal risklerin olumsuz etkilerinden önemli ölçüde korunma sağlanmaktadır (Dinler, 2000).

Tarımda doğal risklerin yönetiminde öncelikle; teknik koruma önlemleri yer almaktadır. Erken uyarı sistemlerinin yanısıra, kuraklık riski karşısında minimum su tüketimi sağlayan sistemlerin kullanımı, az su tüketen bitki desenine ve bodur meyveciliğe yönelme bunlardan birkaçıdır.

Ülkeler, doğal risklerin etkilerini, daha riskler felaket haline gelmeden teknik önlemlerini alarak, önemli ölçüde azaltmaktadırlar. Önceleri verim artırmaya yönelik çalışmaları amaçlayan genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) konusundaki çalışmaların giderek hastalık ve zararlıların etkilerinin azaltılması, don, dolu ve fırtınaya dayanıklı çeşitlerin yetiştirilmesiyle devam ettiği görülmektedir. Meyve üretiminde değişik klon anaçlarının dona karşı toleransları ve dirençleri çeşitli ülkelerde denenmekte ve direnci etkileyen mekanizma çözülmeye çalışılmaktadır (Kaygısız, 2004).

Don, dolu ve fırtınaya dayanıklı çeşitlerin yetiştirilmesi, risk yönetiminin bir parçası olarak bir taraftan doğal risklere karşı direnç gösterme özelliğini elde ederken, diğer taraftan ise; teknolojik riskler konusunda yeni soru işaretleri oluşturmaktadır.

Teknik koruma önlemlerine sahip olan tarım işletmelerinin riskleri, daha ekonomik olarak sigorta edilebildiği için gelişen tarım teknolojisi sigortanın gelişmesinde de en önemli etkenlerden biri olmaktadır. Ayrıca, don riskine karşı ısıtma veya aşırı sıcaklara karşı soğutma görevi gören hava üfleyicileri ve yağmurlama sistemleri, dolu ve fırtınaya karşı koruma örtüleri ve ağları, dolu paratönerleri (emicileri) roket

atışları ve uçakla doluya karşı mücadele gibi bir dizi teknik önlem tarımda bitkisel üretimi doğal risklerden korumak amacıyla kullanılmaktadır (Dinler, 2004a).

Tarımda risk ve belirsizliklerden oluşacak zararların ödenmesini esas alan ve “tarım sigortaları” olarak tanımlanan risk transferi programları çerçevesinde yürütülen araştırmalar sonucunda “doğa” olaylarının büyük ölçüde “afet” olmaktan çıkarılması amaçlanmaktadır. Aslında, bu gelişmiş bazı ülkelerde önemli ölçüde başarılı ve ciddi sonuçlar elde edilmiştir.

3. ABD VE AB ÜLKELERİNDE TARIM SİGORTALARI PROGRAMLARI

Günümüzde tarımsal üretimi tehdit eden doğal risklerin oluşturduğu “verim” kayıplarından sonra ekonomik risklerin oluşturduğu “gelir” kayıpları da sigorta sistemleri içerisinde transfer edilebilmektedir. Tarım işletmesindeki malları (bitkisel ürünler, çiftlik hayvanları, tesis ve barınaklar ile tarım makineleri) ve canları (çiftçi, ailesi ve üçüncü şahıslar) tehdit eden risklerin etkileri devletin ve ülke ekonomisinin üzerinden alınıp, sigorta sistemlerine transfer edilmektedir.

Tarım sektörünün gelişmiş ülkelerde kredilendirme ve sigortalama işlevleri entegre bir şekilde ele alınarak hem üreticilere hem de kredi sağlayan kuruluşlara karşılıklı ekonomik avantajlar sağlanarak, ürün ve diğer mal sigortalarında gelişmeler elde edilip, üretimin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gerçekleştirilmektedir (Çetin,2003).

Çok geniş kapsamlarla verilen tarım sigortaları teminatlarının genelde bitkisel ürünlerin ve çiftlik hayvanlarının sigortalarıyla tanındığı da bilinmektedir. Bu çerçevede, dünya genelinde elde edilen 7 milyar ABD dolarının tarım sigortaları primlerinin alt branşlarına göre dağılımı şu şekildedir:

- Birden Çok Riske Karşı Ürün Sigortası (Multiple Peril Crop Insurance-MPCI); %49,
- Dolu Sigortası; %22,
- Çiftlik Paket Sigortası; %8,
- Çiftlik Hayvanları Sigortaları; %12,
- At Sigortası; %5,
- Diğerleri; %2.

Tarım sigortaları prim üretiminin kıtalar bazında dağılımına baktığımızda ise; prim üretiminin yarısından fazlasının ABD ve Kanada'yı içine alan Kuzey Amerika'dan elde edildiği görülmektedir. Diğer kıtaların prim dağılımı şu şekildedir:

- Kuzey Amerika; %58,
- Avrupa; %31,
- Asya; %4,
- Güney Amerika; %3,
- Afrika; %2,
- Avusturalya ve Yeni Zelanda; %2 (Kasten, 2004).

Dünyada “**Crop Insurance**” olarak bilinen “**bitkisel ürün sigortaları**” uygulamaları ürünlerin tek riske (genellikle dolu tehlikesine) karşı sigorta edilmesiyle başlamış, daha sonra diğer riskler de (don,kuraklık ve sel) sigorta teminatı altına alınarak ürünlere birden fazla risk karşısında sigorta güvencesi verilmiştir.

Dolu, farklı zamanlarda daha çok yöresel bazda etkili bir risk olduğu için sigorta şirketleri tek başlarına bu riski üstlenebilmekte ve çiftçiler de küçük primler ödeyerek dolu sigortası yaptırabilmektedirler. Ancak, katastrofik olarak belirlenen kuraklık, don, sel gibi riskler geniş alanlarda ve büyük hasarlara neden olduğu için hem primleri yüksektir, hem de sigorta şirketleri bu riskleri tek başlarına üstlenememektedir. Bu nedenle birden çok riskin sigortalandığı ülkelerde çiftçinin sigorta yaptırabilmesi için devlet ürün sigortası priminin en az %50'sini desteklemekte ve bu uygulama "Tarımda Devlet Destekli Ürün Sigortası" olarak tanımlanmaktadır. Devletin prim desteği sağlamadığı ülkelerde dolunun dışındaki risklere reasürans şirketleri de teminat vermemektedir (Dinler, 2000).

3.1. ABD'de Tarım Sigortaları Uygulamaları

ABD'nde elde edilen tarım sigortaları prim tutarı; 3 milyar ABD dolarına ulaşmış durumdadır. Bu primin 1.8 milyar ABD doları devlet tarafından karşılanmakta, yani devlet, primin %60'ını sübvansede etmektedir.

ABD mali kaynakları, MPCİ ve diğer sigorta programlarının getireceği yükü karşılayabilecek düzeydedir. Diğer taraftan, ABD çiftçisinin gelir düzeyi gelişmekte olan ülkelerde kendi geçimini güçlükle sağlayabilen çiftçilerle karşılaştırılmayacak kadar yüksek düzeydedir. Bununla birlikte, çiftçiler de politik olarak iyi örgütlenmiş olmaları nedeni ile kendi çıkarlarını koruyabilmektedir (Akçaöz ve Kızılay, 2004).

ABD ürün sigortası sistemi, devlet ile özel sigorta şirketlerinin işbirliğine dayanmaktadır. Devlet, sigorta kapsamı ile teminat düzeylerini belirlemekte, sigorta şirketleri ise poliçeleri pazarlamakta ve sattıkları poliçelerle ilgili hizmetleri sağlamaktadırlar.

ABD'nde tarım ürünleri sigortasının gelişimi; Tarım Bakanlığı'nın doğrudan poliçe satması ve satılan poliçeden oluşan riskin tamamıyla üstlenilmesi şeklindeki eski yöntemin terk edilerek, Tarım Bakanlığı'nın sistemi yürütmesi, prim ve poliçe satışını desteklemesi, reasürans sağlaması ve bunun özel sektörle paylaşılması yönündeki sisteme geçiş şeklinde olmuştur.

2000 yılı itibariyle 17 sigorta şirketi tarım ürünleri sigortası poliçesi düzenlemektedir. Ülke genelinde bulunan yaklaşık 18.000 adet bağımsız acente birden fazla şirketin poliçesini pazarlamaktadırlar.

Devlet desteği ile yürütülen ve birden çok riske karşı sigorta olarak bilinen MPCİ ABD'nde uygulanan geleneksel ve en yaygın sigorta sistemidir. Bu uygulamada hasar tespitleri, bireysel ve işletme bazında belirlendikten sonra, hasar ödemeleri çiftçiye, üretimin belirli bir miktarın altına düşmesi durumunda yapılır. Ödemelerin hesaplanması, gerçekleştirilen verim ile önceden belirlenmiş bir fiyattan hesaplanarak garanti edilen verim arasındaki farkın alınması esasına dayanır (Akçaöz ve Kızılay, 2004).

ABD'nde ürün sigortaları uygulamaları içerisinde verime bağlı sigortaların yanısıra ağırlıklı olarak, verim+gelir ve sadece geliri esas alan ürün sigorta programlarının geliştiği de görülmektedir.

Ürün sigortaları içerisinde yer alan “gelir sigortaları” programları 2001 yılında toplam sigortalanan ekili alanların %43’ünü oluşturmuştur. Sigorta programlarına katılım, ürün çeşitlenmesi ve maliyetlerin düşürülmesi yönündeki gelişmeler ve özellikle çok düşük maliyetli katastrofik ürün sigorta programları (CAT)’nin sisteme eklenmesiyle ekili alanların %70’inden fazlası ürün sigortası kapsamına alınmıştır. 1980 yılında sadece 26 milyon hektar alanı kapsayan tarım ürün sigortaları 2000 yılında 200 milyon hektarın üzerine çıkmıştır. Yani, yaklaşık 8 kat bir artış göstermiştir.

2000 yılından sonra hızla rekabete açılan ürün sigortaları için devletin prim desteğinin yanısıra özel sigorta şirketlerinin masraflarının %24,5’ini de karşıladığı da ortaya çıkmaktadır. Devletin bazı yıllarda prim desteğinden daha fazla tutan yönetim giderlerinin azaltılması yönündeki projelerinin içinde yer alan Crop 1 Projesi sonucunda %3,5 oranında bir tasarruf sağlandığı bilinmektedir. Çiftçilerin interneti kullanarak sigorta temin etmeleri ve reklam şeklindeki gelişmelerin etkili olduğu görülmektedir. Bu arada ABD’nin sigorta şirketleri ve acentelerinin prim fiyatları konusunda rekabete alışık olmadıkları bilinmektedir (Leach, 2003).

Ayrıca, toprak yapısı ve ürün verimi aynı kabul edilen ve çok büyük alanlarda üretimi yapılan aynı çeşit ürünler için grup sigortaları uygulanmaktadır. Grup sigortasında çiftliklerin değil, bölgelerin verimleri esas kabul edilmekte, hasar olduğunda hasar tespiti yapılmadan riske ilişkin endeksler esas alınarak hasar ödemesi yapıldığı için sigorta maliyetleri daha düşük olmaktadır.

ABD’nde ürün sigortaları yanısıra çiftlik hayvanları sigortalarında da dünya genelindeki son olumsuz gelişmeler (BSE, şarbon) çiftlik hayvanları sigortalarına daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermiştir. ABD 2000 yılından sonra değiştirdiği yönetmelikler ile çiftlik hayvanlarını hayvan üreticileriyle beraber sigortalamaya yönelik çalışmalara başlamıştır.

3.2. AB Ülkelerindeki Tarım Sigortaları Uygulamaları

AB’nde; üreticilerin OTP kapsamındaki politikalarla hem afet hem de sosyal sigorta politikaları yardımı ile risklerden korundukları bilinmektedir. Bu üreticilerin üretim riskleri çiftlik bazında ele alındığında “risk yönetim stratejileri” ile “risk paylaşım stratejileri”nin birbirinden ayrı olarak değerlendirildiği de görülmektedir.

Risk yönetim stratejileri; kısa sürede pazar bulacak, yüksek verimli, fakat düşük risk taşıyan ürünlerin seçimi yönünde geliştirilmekte, **risk paylaşım stratejileri ise;** sözleşmeli üretim ve pazarlamayı, future piyasalarında risk dağıtmayı, kişisel fonları ve sigortayı içermektedir (Kıymaz, 2002).

AB’nin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurallarına uygun bir yapılaşmayı izlediği, aynı zamanda tarım sigortalarında çok farklı uygulamalara sahip olan birlik üyelerinin tarımdaki risklerinin aynı esaslarla transferini sağlayacak ve geliştirecek koordinasyonu yürütmeye başladığı bilinmektedir (Dinler, 2004a).

AB ülkelerinin, devletin prim desteği verdiği birkaç ülke dışında tarım ürün sigortaları uygulamalarında bugüne kadar ağırlıklı olarak dolu sigortası üzerinde yoğunlaştıkları ve birden çok riskin sigortası (MPCI) için alt yapı çalışmaları yaptığı bilinmektedir. Yani AB’nde verime bağlı bir ürün sigortası uygulaması vardır. Üretim ve geliri kapsayan “gelir sigortası” uygulamaları giderek yaygınlaşma eğilimi göstermektedir.

Bitkisel ürünlerin yanısıra, çiftlik hayvanları sigortalarının da “AB Ortak Tarım Politikası’nda (OTP) ne şekilde yer alacağı” yönündeki çalışmalar Avrupa tarımında “**gelir sigortasının**” ağırlık kazanacağını göstermektedir (Kıymaz, 2002).

AB uygulamaları değerlendirildiğinde, uzun yıllardan beri dolu sigortalarının yaygın bir şekilde uygulandığı ortaya çıkmaktadır. AB ülkeleri her şeyden önce “sağlıklı bir dolu sigortası alt yapısının kurulması, ondan sonra devlet desteği ile diğer teminatların verilmesi” yönündeki uygulama esaslarını aynen uygulamaktadır. Bunun yanısıra, bazı ülkelerde diğer katastrofik özellikteki don, sel, kuraklık, fırtına gibi risklerin de sigorta edildiği ve bunların prim veya hasarlarına devletin destek olduğu bilinmektedir. Bazı ülkelerden örnek vermek gerekirse; Portekiz’de 6’sı kamuya ait olmak üzere, yetkilendirilen 15 sigorta şirketi tarafından yürütülen havuz sisteminde, devlet oluşturulan fonun %60’ını finanse etmekte ve %50’ye kadar prim desteğinde bulunmaktadır. Ayrıca, %125’in üzerindeki hasarlar için, “hasar fazlası ödemesi” yapılmaktadır (Akçaöz ve Kızılay, 2004).

Avusturya’da son yıllarda uygulanan prim destekleri İtalya ve Fransa’da bazı ürünlerde sadece dolu ve don sigortalarına uygulanmaktadır. Başta Almanya olmak üzere bu ülkeler, dolu sigortaları poliçelerini sadece “Dolu Sigortaları Şirketi”nin düzenlediği bir tarım sigortaları sektörü yaratmışlardır. Almanya’da eyaletlerin farklı yaklaşımları olmakla birlikte küçük alanlarda diğer risklerden oluşan ürün kayıplarında devletin yardımları olmasa da ülkesel büyük afetler sonrası devlet yardımları yapılmaktadır. Ancak böyle bir durum AB’nin ilgili fonlarını da harekete geçirmekte ve “AB finansal yardımı” çerçevesinde üreticilere yardım yapılmaktadır. Almanya’nın bu altyapısının üzerine devlet desteği ile birden çok ürün sigortasına teminat verecek şekilde alt yapısını tamamladığı ve uygulamanın 2005 yılından sonra başlayacağı bilinmektedir. (Dinler, 2004a). Yunanistan’da özel şirketlere rağmen, ürün sigortalarının devlet sigorta kurumunca düşük bir katılımıla yürütülmesi yönündeki uygulamanın iyileştirilerek devlet ve özel sektör işbirliğinde yeni sistemlere geçileceği bildirilmektedir (Çağlayan ve Dinler, 2003)

Dünya genelinde “Birden Çok Riske Karşı Ürün Sigortaları (MPCI)” en yaygın ABD’nde olmasına rağmen, uygulamada beklenen başarı elde edilememiştir. Bunun sebebi ise; bir yandan sigortanın çok yönlü teşviki sağlanırken, diğer yandan devletin doğal afet yardımlarının devam etmesidir. MPCI uygulamasında dünya genelindeki en başarılı ülkenin İspanya olduğu tüm otoritelerce kabul edilmektedir.

İspanya uygulamasında devlet, çiftçi birlikleri ve sigorta sektöründen oluşan tarafların içinde yer aldığı **havuz sisteminde**; çiftçilerin sigorta şirketlerine ödediği primler havuzda toplanmakta, hasarlar da havuzdan doğrudan çiftçiye ödenmektedir. Devlet, çiftçiye afet yardımı yapmamakta, ancak ürünlerini sigorta ettiren çiftçinin priminin %50’sini karşılamakta ve bu desteği doğrudan havuza göndermektedir. Prim toplama, prim fiyatları belirleme, aktüerya çalışmaları, hasar organizasyonu ve ürün geliştirme havuz içindeki ayrı ayrı birimler tarafından bağımsız olarak yürütülmektedir. Sigorta şirketleri sadece poliçe düzenleme, pazarlama ve satış faaliyetlerini yerine getirmektedirler. Sistemin yönetiminde ve teknik uygulamalarda Tarım Bakanlığı’nın, finans ve sigorta hesapları konularında ise Maliye Bakanlığı’nın örnek işbirliği bulunmaktadır (Dinler, 2003b).

AB'nin tarım sigortaları uygulamalarında, ABD'nin deneyimlerinden yararlanarak çok daha sağlıklı bir sistemi kurmayı başaran İspanya'nın modeli, kontrollü devlet desteğinin özel sigorta şirketleriyle başarılı bir şekilde yürütebileceğini de göstermiştir. Bu çerçevede, devletin sisteme prim desteğinin yanısıra reasürans desteği vermesinin bir müdahale şekli olmadığı, aksine bugüne kadar yapılan doğal afet yardımlarının bir parçası olarak görülmesi gerektiği, daha önce afete maruz kalıp, karşılıksız yardım alanların sigorta sayesinde riske ortak olmalarının sağlandığı yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır.

AB ülkelerinde son gelişmelere paralel olarak, ortak korumacılık yapısını tarım sigortaları konusunda daha da hissettirecek şekilde özellikle ürün gelir sigortası sisteminin özel sektör tarafından yönetilecek biçimde kurulması, prim ve reasüransa kamu desteğinin sağlanması fakat prensip olarak kamu müdahalesinin olmaması tercih edilmektedir. Kamu müdahalelerinin sadece düşük olasılıklı olmasına rağmen, yüksek riskli doğal afetlerin oluşturacağı pazar tıkanıklığında ve çiftçilerin kaynaklarının optimum kullanılması oluşan verim kayıplarının önlenmesi yönünde müdahale olabileceği düşünülmektedir. Mevcut reasürans kapasitesinin üzerindeki kaynak ihtiyacının karşılanması için, bulunması İspanya örneğinde olduğu gibi sermaye piyasaları yeterince gelişene kadar kamu katkısının yapılması gerekmektedir (Kıymaz, 2002; Dinler ve ark., 2002).

4. TÜRKİYE'DE TARIM SİGORTALARI UYGULAMALARI

4.1. Tarihsel Gelişim

Türkiye'de tarımda risk yönetiminde devletin çiftçi primlerini desteklemesi hiçbir zaman konu edilmemiş ve doğal afetler öncesinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. 2090 ve 5254 sayılı kanunlar çerçevesinde doğal afet sonucunda karşılıksız devlet yardımları yapılması tercih edilmiş, bu yetersiz doğal afet yardımları sorunu çözemediği gibi afetler sonucu ertelenen çiftçi borçları her yıl devlete büyük görev zararları halinde geri dönmüştür. Sorunların giderek büyüdüğü bu ortamda riskler transfer edilemediği gibi devlet ve çiftçiler büyük ekonomik kayıplara uğramışlardır. Tarım sigortaları konusu sadece sigorta şirketlerinin bir görevi olarak görülmüş, devletin herhangi bir desteği söz konusu olmamıştır (Ekmen, 2004).

Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de tarım sigortaları uygulamaları bitkisel ürünlerin "**dolu**" riskine karşı sigortalanmasıyla başlamıştır. 1957 yılında Şeker Sigorta'nın Dolu Sigortaları, 1959 yılında da Başak Sigorta'nın Çiftlik Hayvanları Sigortaları uygulamalarını başlattığı bilinmektedir. Bu tarihlerde başlayan Dolu sigortası ve Hayvan Hayat sigortası uygulamaları halen bugün de devam etmektedir.

1987 yılında tarım sigortalarının çok yönlü geliştirilmesine yönelik hazırlanan "Türkiye İçin Tarım Sigortaları'nı Geliştirme Planı" (T.Dinler) çerçevesinde tarım ve sigorta sektöründe devlet, çiftçi birlikleri ve sigorta şirketleri üçgeninde planlı bir çalışma dönemi başlatılmıştır (Anonim, 1987).

"Tarım sigortalarını tarımcılar yapmalıdır" söylemiyle başlatılan ve uygulamaya konulan planda, öncelikle mevcut dolu sigortalarının alt yapısının oluşturulması, yaygınlaştırılması ve daha sonra devletin çiftçinin primlerini destekleyerek, kuraklık, don ve sel gibi risklerin de sigortalanabilmesini sağlayacak çalışmalar yer almıştır.

Türkiye için risk haritalarının çıkarılması, üniversite eğitim programlarında konuya yer verilmesi ve bağımsız hasar organizasyonuna ilişkin faaliyetler planının önemli alt başlıklarını oluşturmuştur.

Bitkisel ürünlerin yanısıra çiftlik hayvanlarının da aynı sistem içinde sigortalarının gerçekleştirilmesini sağlayacak plan hedeflerinin son aşamasında ise; çiftlikteki can ve malların tüm risklere karşı güvenceye alınması için çalışmaların yapılması öngörülmektedir.

1995 yılına gelindiğinde, o güne kadar sürdürülen mevcut dolu sigortalarının geliştirilmesi, daha sonra devlet desteği sağlanarak, “Birden Çok Riske Karşı Ürün Sigortaları-MPCI” uygulamalarına geçilmesi için uygun modelin “**Tarım Sigortaları Havuzu**” olduğu görüşüyle dolu sigortaları altyapı çalışmaları başlatılmıştır.

Bu çerçevede, öncelikle dolu sigortaları uygulamalarındaki sorunların giderilmesi Türkiye’de tarım sigortalarının geliştirilmesi ve uygun sistemlerin kurularak bazı faaliyetlerin bağımsız bir merkezden yürütülmesi amacıyla 1995 yılında Tarım Sigortaları Vakfı (TSV) kurulmuştur.

1997 yılında tüm sektörlerin katılımı ile gerçekleştirilen ve devletin bu konudaki çalışmalarına yön veren önemli kararların alındığı I.Tarım Şurası’na ait çalışma belgesinde “Tarım Sigortaları Havuzu” şu şekilde yer almıştır:

“Tarım sigortalarının gelişmesi, devlete, sigorta şirketlerine, çiftçi birliklerine ayrı ayrı görev ve sorumluluk yüklemesinin yanısıra bu üçünün birlikte organizasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla tarım sigortaları branşında faaliyet gösteren sigorta ve reasürans şirketlerinin devletin desteğinde bir araya gelerek bir üretim havuzu (pool) oluşturması ve devletin sigortayı cazip kılması için sigorta primine ve/veya hasara katkıda bulunması gereklidir. Tarım Sigortaları’nın gelişmesine yönelik istatistiki verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve hasar tespitleri gibi çalışmaları ülke genelinde yürüten Tarım Sigortaları Vakfı ile sigorta ve reasürans şirketleri böyle bir organizasyonun ilk adımlarını atmışlardır” (Anonim,1997).

1998 yılı Hükümet programında yer alan “Tarımsal Politikalarla İlgili Yapısal Değişim Projesi” çerçevesinde hazırlanan “Tarım Sigortaları Teşviki Hakkında Kanun Tasarısı” devlet desteğinin sağlanması ve havuz sisteminin kurulmasını öngörmektedir. Ancak, çiftçinin primine destek olacak yeterli devlet desteğinin sağlanamayacağı görüşüyle kanun çıkarılamamıştır.

2000 yılına gelindiğinde, ekonomik kriz öne sürülerek, IMF ve Dünya Bankasının hazırladığı, Tarımsal Reform Uygulama Projesi (ARIP-Agricultural Reform Implementation Project) uygulamaya geçirilmiştir.

Projenin desteklemelerle ilgili bölümünde, tarım ürünleri sigortası için devlet desteğinin sağlanmasına ilişkin yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi de yer almış ve Dünya Bankası’na taahhüt edilen sürede “Tarımda Devlet Destekli Tarım Ürünleri Sigortaları”nın başlaması öngörülmüştür.

2001 yılında, devletin doğal afet sonrası tohumluk yardımını öngören 5254 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Doğal afetler sonucu devlet yardımını öngören

2090 sayılı diğer kanun ise, yürürlükte olmasına rağmen, fonda hasar ödemeleri için kaynak olmadığından işlerliği çok azalmıştır.

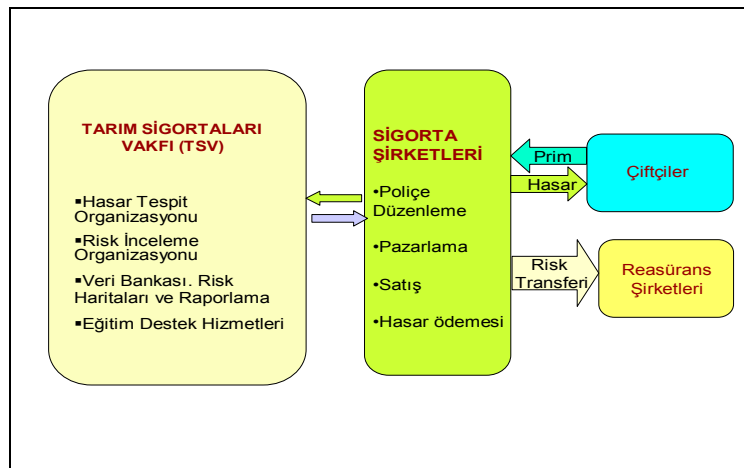
2002 yılında devletin doğal afetler karşısında çiftçiye karşılıksız yardım yapmasını sağlayan uygulamalar sona ermiş, yerine konacak tarım sigortaları ile ilgili kanun da çıkarılmadığı için çiftçi tamamen korumasız kalmıştır. Aynı yıl 58. Hükümet konuyu Acil Eylem Planı'na almıştır (Anonim, 2002). Acil Eylem Planı'nda "**Tarım Ürünleri Sigortası Kanunu**" çıkarılması ve uygulama planı hazırlanması öngörülmektedir.

4.2. Tarım Sigortalarında Mevcut Uygulama

Tarım halen Türkiye'nin ekonomik ve sosyolojik yaşamında büyük önem taşımaktadır. İşletmelerinin çok büyük çoğunluğu küçük tarım işletmelerinden oluşan tarım sektöründe destekleme politikalarına ve ulusal önceliklere gereksinim duyulmaktadır. Bu destekleme araçlarından birisi tarımda sigorta uygulamalarıdır. Fakat, Türkiye'de devletin tarım sigortalarına katkısı olmamıştır. Tarım sigortaları hizmetleri mevcut 55 sigorta şirketinin içerisinde sadece 9 sigorta şirketi tarafından yürütülmektedir. Tarım sigortaları prim üretiminin tüm sigorta branşları içerisindeki payı sadece %0,4'tür. Sigorta şirketleri çiftçinin ödediği primler karşılığında çiftçilere hasarlarını ödeyeceklerine dair bir poliçe düzenler ve hasar sonucunda da hasar tazminatlarını çiftçiye öderler. Böylece, riski çiftçinin üzerinden alarak, kendi katılım paylarının üzerinde kalan kısmını sigorta şirketlerini sigorta eden yerli ve yabancı reasürans şirketlerine transfer ederler (Dinler, 2003a).

Sigorta şirketleri, poliçe düzenleme, satış ve hasar ödemesi hizmetlerini yürütürler. Bunun dışında hasar tespit organizasyon ve risk inceleme organizasyonları bağımsız bir şekilde Tarım Sigortaları Vakfı (TSV) tarafından yürütülmektedir. Vakıf ayrıca, tarım sigortaları ile ilgili bilgileri TSV Veri Bankası'nda toplayarak, risk haritaları hazırlama ve raporlama işlemlerinin yanısıra eğitim destek hizmetlerini de yürütmektedir.

Bugün, Türkiye'de tarım sigortalarının uygulamalarına ilişkin organizasyon Şema 1'de verilmiştir.

Şema 1 : Türkiye'de Mevcut Tarım Sigortaları Uygulamaları

Tarım sigortaları uygulamalarında; bitkisel ürünler sadece "**dolu**" ve "**yangın**" riskine karşı sigorta edilirken sera ve içindeki ürünler dolu ve yangının yanısıra "**fırtına**" ve "**sel**" riskine karşı da sigorta edilebilmektedirler. "**Çiftlik Hayvanları Sigortası**" adı

altında büyükbaş, küçükbaş, kümes hayvanları ve su ürünlerine de hayat sigortası teminatı verilmektedir.

TSV Veri Bankası'nın son kayıtlarına göre; 2003 yılında 3,2 milyon dekar alanda 640 trilyon TL. değerindeki 63 çeşit ürün doluya karşı sigorta edilmiş ve 14,1 trilyon TL. sigorta primi elde edilmiştir. Sigortalı ürünlerin 123.742 dekarında hasar olmuş, hasarların sonucunda sigorta şirketleri tarafından çiftçiye 5,6 trilyon TL. ödeme yapılmıştır. Aynı yıl 73,1 trilyon TL. değerindeki 43.381 adet büyük ve küçükbaş hayvan sigorta edilmiş ve 5,3 trilyon TL. sigorta primi elde edilmiştir. Ölüm veya zorunlu kesim sonucu hasar gören 4.677 adet hayvan için üreticilere 2,4 trilyon TL. ödeme yapılmıştır.

Dolu ve sera sigortaları uygulamalarında; hasar halinde, tüm sigorta şirketlerinden elektronik ortamda TSV'na gönderilen hasar ihbarları, TSV tarafından bütün yurttaki ekspertiz görevini yürüten 750 **"dolu hasar tespit uzmanı"** tarımcıya (Ziraat Mühendisi veya Teknikeri) ulaşmaktadır. Ekspertizlerin, hasarlı alana giderek düzenledikleri hasar rapor sonuçları TSV üzerinden sigorta şirketlerine gönderilmekte, raporlar TSV Veri Bankası'nda kayıt altına alınarak, sigorta şirketlerine iletilmekte ve çiftçiye hasarı ödenmektedir.

Çiftlik Hayvanları Sigortaları'nda hayvanların sigortaya kabulü öncesindeki risk inceleme ve daha sonraki hasar tespit işlemleri TSV'nin organizasyonunda ve 3350 Veteriner Hekim tarafından yürütülmektedir.

Sigorta şirketlerinden belirli formatlarda ve elektronik ortamda elde edilen tüm veriler TSV'nin veri bankasında toplanmakta, her türlü risk analizleri yapılarak, il, ilçe, köy ve sigortalının yanısıra, ürün, risk ve hasar bazında detay raporlar hazırlanmaktadır. Bunun yanısıra, başta Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olmak üzere diğer ilgili kurumlardan elde edilen sigortasız ürün ve hayvanlara ait risk ve üretim verileri analiz edilerek, Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne aktarılmakta ve risk haritaları hazırlanmaktadır.

Tarım Sigortaları Vakfı'nın bağımsız hasar ve risk inceleme organizasyonları sonucunda risk inceleme ve hasar tespit işlemlerinin zamanında, ekonomik ve doğru olarak yapılması sonucu Sigorta şirketleri poliçe düzenleme, pazarlama, satış ve hasar ödemelerine ağırlık vermişlerdir. Şirketler risk analizleri ışığında dolu, sera ve çiftlik hayvanları sigortaları için sağlıklı üretim ve pazarlama programları yaparak prim üretimini artırma çabasındadırlar. Ancak bugün, halen ekili alanların %1'inden azının, çiftlik hayvanlarının ise %0,2'sinin sigortalı olduğu düşünüldüğünde bu gelişmenin yeterli olmadığı ortadadır. Sigorta ve reasürans şirketleri ile TSV'nin bu faaliyetleri sonucunda dolu ve sera sigortaları alt yapısının kurulduğu, çiftlik hayvanları sigortalarında ise çalışmaların devam ettiği bilinmektedir.

Bütün durağanlıklara ve sistemsiz kamu tarım sigortaları politikalarına karşın, Türkiye dolu sigortaları konusunda sorunlarını çözmüş, don, sel, kuraklık gibi risklerin sigortalanmasına başlamadan önce de havuz sisteminin alt yapısını oluşturmuştur. Bu haliyle, mevcut uygulamadaki sistemin 2003 yılında F.A.I.R. (Asya ve Afrika Sigorta Şirketleri Birliği) üye ülkelerince örnek alındığı bilinmektedir (Özkan ve ark., 2003).

Türkiye modelinin gelişmekte olan ülkelere örnek gösterilmesi yönündeki çalışmaların 2003 AB konferansı ve 2004 yılındaki ICMIF (Uluslararası Sigorta Şirketleri Federasyonu) toplantılarında devam ettiği görülmektedir (Dinler, 2004b).

Buradaki temel sorun alanı, ulusal önceliklere ve koşullara dayalı, ekolojik özellikleri dikkate alan ve ekolojik-ekonomik uygunluğu devlet ve üretici çıkarlarına oluşacak biçimde uygulamaya aktaracak bir "tarımsal sigorta sisteminin" meydana getirilmesidir. Kuşkusuz, bunun işleme ve değerlendirmesini yaparak ve kurumsal sorumluluğu üstlenecek özgün bir yapının da oluşturulması gerekmektedir. İşte, bu aşamada Türkiye genelinde örgütlenmesini, teknik altyapısını ve uzman kadrosunu oluşturmuş "Tarım Sigortaları Vakfı" ön plana çıkmaktadır.

5. YASAL DÜZENLEMELER ÖNCESİ GELİŞMELER VE ARIP

Tarım sigortaları konusunda yasal düzenlemelere ilişkin çalışmaların, uzun yıllardan beri devam ettiği ve son 10 yıldır dolu sigortalarının geliştirilerek, alt yapısı kurulan havuz sisteminin faaliyete geçmesi yönünde yasal düzenlemeler öncesi önemli adımlar atıldığı bilinmektedir. Ancak, 2000 yılında ARIP Projesi'nin başlamasından sonra Türkiye'yle ilgisi olmayan, çok farklı planların uygulamaya konulduğu, Dünya Bankası'nın Türkiye'de verime ve alana bağlı mevcut sistemleri yok kabul ederek gelişmemiş ülkelerde son birkaç yıldır yürüttüğü endekse bağlı sigortaları, dayatmacı bir politikayla uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle, 2000-2003 yılları arasında bazı farklı yaklaşımların mevcut gelişme sürecini ve yasal çalışmaları önemli ölçüde engellediği görülmektedir.

Bilindiği şekliyle, dilimizde "Hava Riskleri Sigortası, Hava Sigortası, Parametrik Sigortalar, veya Endeks Sigortası" şeklinde tanımlanan endekse bağlı sigortalar ABD'nde binlerce dekar büyüklüğünde çok geniş alanlara sahip eyaletlerde "Grup Sigortası" adıyla uygulanan bir sigorta türüdür. Uygulama alanları sadece, ürün çeşidi, verimi ve riskleri aynı kabul edilen ve grup poliçesiyle sigorta teminatı altına alınan büyük alanlara sahip çiftliklerdir.

Uygulamada risklere ait endeksler belirlenmiştir. Hasar olması halinde, grup poliçesinde yer alan tüm alanlardaki parametreler aynı kabul edildiği için tarlada hiç hasar tespiti yapılmadan doğrudan endekse bağlı tazminat ödemesi yapılmaktadır. Bu sigorta türünün uygulandığı geniş arazilerin toprak yapısı aynı olduğu gibi yetiştirilen ürünlerin çeşitleri, yetiştirme teknikleri ve verimleri de aynı kabul edilmektedir.

Türkiye'de ise; tarım arazilerinin çok küçük ve parçalı olmasının yanısıra komşu iki tarlanın toprak yapısı ve ürün verimleri çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun en önemli belgelerinden biri de, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 81 il için hazırladığı "İl Tarım Master Planları"dır. Bu master planlarında, yüz ölçüm olarak en küçük ilimizde bile, an az iki alt zone bulunmakta ve her zone içinde de farklı coğrafik karakterler yer almaktadır. Bu nedenle, Türkiye tarımı mülkiyet ilişkileri, coğrafik özellikler ve işletme ölçeği itibarıyla oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bundan hareketle, Türkiye'de dolu sigortalarında olduğu gibi, farklı verim ve çeşitteki ürünlerin yetiştirildiği küçük alanlarda tarlalara gidilerek verim ve hasar tespiti

yapılmak zorunluluğu vardır. Çünkü yan yana iki tarlada bile bazen hiçbir şekilde ortak payda oluşmadığı için o tarlalarda verim ve hasarlar uzmanlarca birebir belirlenmelidir.

Endeks sigortalarının en büyük özelliklerinden birisi de; çok küçük alanlarda ölçüm yapabilen meteoroloji istasyonlarına, radar sistemleri ve uydu programlarına ihtiyaç duymasındır. Ne var ki, Türkiye’de yöresel olarak meteorolojik karakterli doğal risklerin ölçümünde ne yazık ki uygulama son derece yetersizdir. Bu nedenle sigortalı her tarlada tek tek hasar belirleme zorunluluğu burada da kaçınılmazdır.

Çok büyük araziler olmasına rağmen ABD’nde yeterince yayılamayan ve sigortalı alanların sadece %5,6’sında uygulama alanı bulan endeks sigortaları arazileri daha küçük ve parçalı olan AB ülkelerinde de kabul görmemiştir. Bunun sonucunda, endeks sigortaları özellikle sigortanın hiç olmadığı gelişmemiş ülkelerdeki sigorta prim potansiyelinin değerlendirilmesi için Dünya Bankası tarafından büyük bir fırsat olarak görülmüştür (Dinler, 2004a).

Dünya Bankası’nca belirlenen yüksek prim potansiyeline sahip 17 ülkeden ilk beş yıl içerisinde, 1-3 milyar ABD doları tutarında ürün sigortası prim üretiminin gerçekleştirilmesi için projeler başlatılmıştır. Tarım sigortaları üretim potansiyelinin ABD dışındaki ülkelerde değerlendirilmesi yönündeki bu çalışmalar 1997 yılından sonra ivme kazanmıştır. Dünya Bankası’nın ilgili projeleri gelişmemiş ülkelere başlamak üzere tek tek uygulamaya konmuştur. 1999 yılında Dünya Bankası tarafından finanse edilen Nikaragua Risk Yönetimi çerçevesinde ve devlet desteğinde endekse bağlı kuraklık sigortası başlatılmış, katılımcılara birer “yağmur piyango bileti” dağıtılmıştır. Yağmur yağmayan bölgelerdeki köylüler “piyango talihlisi” şeklinde adlandırılarak, kendilerine hasar ödemesi yapılmıştır (Hess et al., 2002). Bunun nedensel açıklaması ve tarım sigortaları ile ilgisi konusunda ise belirleyici bir yaklaşım ortaya konulamamıştır. Diğer yandan, son yıllarda özellikle tarım sigortaları alt yapısının kurulamadığı ve hasar tespitlerindeki suistimallerin engellenemediği Meksika ve Arjantin gibi ülkelerde endeks sigortalarının “suistimali olmayan çok ucuz bir sigorta sistemi” olarak tanıtıldığı ve pazarlandığı bilinmektedir.

Dünya Bankası Projesi olarak birer yıl arayla farklı ülkelere başlatılan pilot projelerin en eskisi üçüncü yılını doldurmuş olmasına rağmen, elde edilen veriler projeyi cazip kılacak şekilde sunulmuş ve diğer ülkelere transfer edilmiştir. Bazı ülkelere örnek vermek gerekirse, Fas’ta Kuraklık Sigortası Projesi adı ile 300 bin hektarlık alanda sigorta yapılması hedeflenmiş, ancak hedeflenen alanın sadece üçte biri sigortalanabilmiştir. Sigorta güvencesi alan çiftçi sayısı; 18 bini geçememiş, 1,2 milyon ABD doları kuraklık sigortası primi üretilmiş, buna karşılık 18,7 milyon ABD doları hasar ödemesi yapılmıştır. Devletin prim desteğinin yanısıra hasarın %70’ine katıldığı düşünüldüğünde, projenin söylenenlerin aksine yaygın ve başarılı olmadığı ve devlete daha fazla yük getirdiği ortaya çıkmıştır (Dinler 2004a).

Meksika’da ise, son yirmi yılda tarım sigortaları sisteminin beş kez değiştiği, son üç yıldan beri Dünya Bankası Projesi’nin devlete bağlı bir sigorta kurumu tarafından endeks sigortaları uygulama projesi olarak yürütüldüğü, prim üretiminin ise, sadece 76 milyon ABD doları olduğu bilinmektedir. Bu çok yeni ve “**sınırsız devlet desteği**” ile yürütülen proje Meksika modeli adıyla Dünya Bankası tarafından ARIP Projesi

çerçevesinde “**sınırlı kaynaklara sahip**” Türkiye’ye de model olarak sunulmuştur (Anonim,2003).

Aslında, ABD’nin büyük arazilere sahip eyaletlerinde grup poliçesi olarak satılan endekse bağlı sigorta uygulamalarının, sigortanın hiç bilinmediği gelişmemiş ülkelerde piyango bileti şeklinde satılması bilinen türde bir sigortacılık sayılmasa da o ülkeler için bir çözüm ve hatta sigorta şirketleri ile Dünya Bankası için de bir gelir kaynağı olabilir. Bugün için endeks sigortalarına hayır diyen AB ülkeleri de Dünya Bankası’nın bu projelerle paralel olarak yürüttüğü uydu ve radar sistemleri projeleri sonrasında endeks sigortalarını uygulayabilirler. Ancak, bu tür projelerin Türkiye gibi tarım ve sigorta sistemleri kendine özgü koşullara sahip bir ülkede bu şekilde uygulanması olanaklı görülmemektedir. Ne var ki, uygulamada Dünya Bankası’nın bunları dikkate almadan ARIP Projesi’ni diğer gelişmemiş ülkelerdeki gibi yürütme çabalarını sürdürdüğü görülmüştür. Bu süre içerisinde Türkiye yi birkaç kez ziyaret eden Dünya Bankası uzmanları hazırladıkları raporlarda Türkiye’de mevcut dolu sigortalarının sağlıklı uygulandığını ve ürün sigortalarının gelişmesine uygun mevcut sigorta altyapısının gelecekte çok etkili olacağını belirtmişlerdir (Skees, 2002; Kuzak, 2000). Buna karşın yalnızca, endeks sigortalarının kurulması için her türlü çabayı göstermişlerdir. Bu nedenle, 2000-2003 yılları arasındaki süreç konu uzmanlarınca “tarım sigortaları sektörünün kaybedilmiş yılları” olarak değerlendirilmektedir.

Başından beri projede öngörüldüğü gibi endekse bağlı sigorta uygulamalarının yerleştirilmesi için bazı akademik çalışmalar ile çok ciddi kurumların ilgili raporlarında endeks sigortalarının Türkiye’ye uygunluğuna ilişkin bilgilerin yer alması sağlanmıştır. Bu çalışmalar Meksika’nın, Dünya Bankası tarafından Türkiye’ye örnek ülke olarak gösterilmesi ve giderek bu konuda açılan ihale şartnamelerinde ve hazırlanan kanun taslaklarında endeks sigortalarının “olmazsa olmaz” kaydı ile yer alması ile devam etmiştir. Bu durum, başlangıçta yanlış bilgilendirilen kişi ve kurumları konuyu araştırmaya sevk etmiş, “getirmek istenen endeks sigortaları ile mevcut sistemin tamamen yok edileceği, kurulacak bir devlet kurumu aracılığı ile katılımcılığın ve ortak paylaşımcılığın kaldırılacağı, sonuçta; tarım sigortalarının uygulanmaz bir hale getirilerek devletin kıt kaynaklarının sorumsuzca kullanılacağı” yönünde ortak karar almaya yöneltmiştir (Dinler, 2004a).

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) ve sigorta şirketlerinin oluşturdukları tarım sigortası çalışma gruplarının yapmış oldukları araştırmalar sonucunda; Türkiye’de tarımsal alanların mülkiyet yapısı, işletme ölçeği, üreticinin niteliği, tarımsal işletmelerin işletilme, bakım, üretim, kalite ve verimlilik farklılıkları nedeni ile endeksin uygulanamayacağı belirlenmiştir. Buna ek olarak Türkiye’de dar alanlardaki farklı meteorolojik verileri temin edecek olan yerleşik uydu ve radar sistemlerinin bulunmaması da, endeksin uygulanamayacağını göstermiştir. Gelişmemiş ülkelerde teknik eleman sayısının yetersizliği nedeni ile tarlada hasar tespitleri yapılamadığı için avantaj olarak gösterilen endeks sigortalarının, Ziraat Mühendisi potansiyeli yüksek olan Türkiye’de uygulanması halinde teknik eleman istihdamını da büyük ölçüde etkileyeceği yönünde tespitler yapılmıştır (Gülçubuk ve ark., 2004).

GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) ve KOP (Konya Ovası Projesi) sonuçlandırıldığında, yani aynı verim ve çeşide sahip büyük alanlar oluşturulduğunda, özellikle kuraklık sigortaları uygulamalarında endeks tablolarının kullanılabilmesi, ancak arazilerde verim ve hasar tespitinin de yapılacağı düşünüldüğünde bu uygulamanın “endeks sigortası” olarak tanımlanamayacağı yönünde görüşler belirtilmiştir (Dinler, 2004a).

Endeks sigortalarının diğer gelişmemiş ülkelerdeki uygulama şeklinin Türkiye’ye hiç uygun olmadığı bilinmekle birlikte, ARIP çerçevesinde uyarılma çalışmalarının bu süreçte devam ettiği bilinmektedir. Diğer taraftan, endeks sigortalarının bilinen şekilde gelmesi halinde, mevcut sistem ile altyapısı kurulmuş olan ve yasal çalışmalar sonucunda uygulamaya girecek olan verim ve alana bağlı geleneksel ürün sigortaları sistemlerinin tamamen kaldırılmak istendiği de bilinmektedir.

6. TARIM SİGORTALARI KANUN TASARISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

ARIP çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Tarım Sigortaları Kanun Taslağı’nda “diğer teminatlar” başlığı ile endeks sigortalarının yer aldığı ve sigorta işlemlerinin kurulacak bir devlet kurumu tarafından yürütülmesinin öngörüldüğü bilinmektedir. 2004 yılında, başta Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olmak üzere, ilgili kurumların taslağa karşı çıkmalarına ve yeni öneriler sunmalarına rağmen, üzerinde hiçbir olumlu değişiklik yapılmayan taslakta mevcut sistemimizin tamamen kaldırılarak ülke koşullarına uymayan sigorta sistemlerinin getirilmesinin amaçlandığı görülmüştür. Taslak, Başbakanlık tarafından reddedilmiş, bunun üzerine Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’na mevcut sistemlerin geliştirilmesini amaçlayan ve ülke koşullarına uygun bir Tarım Sigortaları Kanun Tasarısı hazırlanmış ve Başbakanlık tarafından TBMM’ne gönderilmiştir.

Tarım Sigortaları Kanunu’nun uygulamaya konulması ile, devletin prim desteği sağlanacak ve bugüne kadar sigorta edilemeyen don, sel ve kuraklık gibi riskler sigorta kapsamına alınacaktır. Sorumlu kuruluşun Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olduğu bu sistemde, mevcut uygulamayı geliştirecek şekilde kurulması düşünülen havuzda primlerin toplanması ve hasar ödemelerinin havuz tarafından doğrudan çiftçiye yapılması öngörülmektedir. Sigorta hizmetleri havuza üye sigorta şirketleri tarafından aynı esaslarla yürütülecek ve Hazine Müsteşarlığı tarafından denetlenecektir.

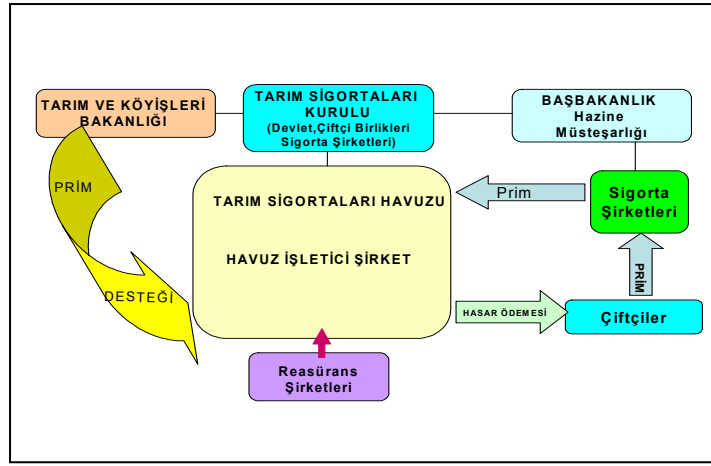
Buna göre, mevcut sistemi geliştirecek şekilde kurulması düşünülen havuz sisteminde; sigorta yaptıracak çiftçiler sigorta priminin belirli bir kısmını (muhtemelen yarısını) sigorta şirketine ödeyerek poliçe alacaklardır. Sigorta şirketleri poliçe karşılığı aldıkları primleri havuza devrederken, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı da primin kalan kısmını (muhtemelen diğer yarısını) devlet desteği olarak çiftçi kayıtlarına uygun şekilde havuza aktaracaktır.

Hasar organizasyonu, risk inceleme organizasyonu, veri bankası ve risk haritaları hazırlama gibi son on yıldır TSV tarafından verilen hizmetlerin yanısıra primlerin toplanması, hasarların ödenmesi ve reasürans sağlanması gibi yeni hizmetlerin tamamının kanun tasarısında; havuzu işletmek üzere görev alacak bir sigorta şirketi tarafından yürütülmesi öngörülmektedir. Ancak, havuz işletmesinin bir sigorta şirketi tarafından değil, sigorta şirketlerinin kuracağı ortak bir şirket tarafından işletilmesinin çok daha sağlıklı sonuçlar vereceği bilinmektedir. Havuz sisteminde hizmetin hızlı,

doğru ve tam olarak verilebilmesi için; Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, çiftçi birlikleri ve sigorta şirketlerinin tam bir entegrasyonu gereklidir (Yaltırık ve Dinler, 2003).

Başbakanlığın ilgili kurumlara göndererek, görüş istediği tasarı, genel hatlarıyla uygun olmakla birlikte, daha önceki tasarlarda önerilen ve tüm kurumlarca kabul gören; devlet, çiftçi birlikleri ve sigorta şirketlerinin içinde yer aldığı bir kurulun oluşturulması yönünde bir madde bulunmadığı görülmektedir. Bunun sağlanması halinde, Kurul, Havuz Yönetim Kurulu şeklinde görev yapacaktır. Bir taraftan, kurumlararası ilişkiler sağlıklı bir şekilde yürütülürken, diğer taraftan tüm paydaşlar Kurul'da temsil edildiği için ortak kararların uygulamasında teknik çalışmalar belirli düzenler içerisinde sağlanabilecektir.

Tarım Sigortaları Kurulu oluşturulması yönündeki önerinin kabul edilmesi halinde, kanunda yer alan havuz sisteminin muhtemel organizasyonu Şema 2'de görülmektedir.

Şema 2: Devlet Destekli Tarım Sigortalarının Organizasyon Taslağı

7. TARIM DESTEKLERİ İÇİNDE SİGORTA DESTEKLERİNİN YERİ

Dünya Ticaret Örgütü'nün tarım desteklerini azaltmaya yönelik çabalarına rağmen ABD ve AB ülkeleri, destekleri azaltmak bir yana daha da arttırmaktadırlar. Tarımdaki risk ve belirsizliklerin artış oranına paralel olarak, bu ülkelerde devletin tarım sigortaları konusundaki desteği de artmaktadır. Nitekim, bugün tarım sigortaları sisteminin sağlıklı bir şekilde işlediği tüm ülkelerde, devlet desteği sistemin önemli bir unsuru olarak göze çarpmaktadır. ABD'nde tarım sigortaları özel şirketlerce yürütülürken, prim, yönetim ve reasürans destekleri, risk yönetimi programlarının sadece %25'ini çiftçiye ödetecek şekilde düzenlenmiştir. Kanada'daki uygulama da yine ABD'ndeki ile aynı oranda devlet desteği içermektedir (Meuwissen ve et al., 2003).

Türkiye'de, IMF ve Dünya Bankası denetiminde ve telkinli uygulanan ekonomi politikası çerçevesinde desteklerin büyük kısmının kaldırıldığı, özellikle son yıllarda

IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü taahhütleri ile AB Ortak Tarım Politikası'na uyum çalışmaları arasında sıkışıp kalan bir politikanın hakim olduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2004).

Tarımdaki risk yönetiminin ve tarım sigortaları konusundaki gelişmelerin de bu yapının dışında kalması beklenemezdi. Ancak, Türkiye'de son yıllarda tarımdaki doğal afetlerin çiftçi ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ile bu konuda yürütülen bilgilendirme çalışmaları devletin kurulacak sistemler için yasal, teknik ve finansal destek olması gerektiği yönünde somut adımlar atmasını sağlamıştır.

Tarım sigortalarında devlet desteği, DTÖ'nün izin verilen yeşil kutu önlemleri arasında yer aldığından, tarım üreticilerinin ve ulusal tarımın desteklenmesi bakımından bir fırsat oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de tarım sigortaları tasarısının devletin prim ve reasürans desteğini içerecek şekilde hayata geçirilmesi son derece yerinde bir adımdır (Saner ve Uysal, 2004).

Bitkisel ürün sigortalarıyla çiftlik hayvanları sigortaları için devletin prim desteği sağlandığında, bunun maliyetinin ne olacağı son derece önemlidir. İlk yıllarda pilot projelerle belirli ürün, bölge ve risk bazında yürütülecek sigorta uygulamalarına katılım göz önüne alınarak, yapılmış olan daha önceki hesaplar dikkate alınmalıdır.

Daha önceki yıllarda yapılan, uygulamaya yönelik "kaynak kullanım örneklemeleri" ile farklı sigorta planlarının uygulamaları değerlendirilmiş, ortaya çıkan devlet desteklerinin 150-700 milyon ABD doları arasında değişebileceği tahmin edilmiştir (Anonim,1997).

Tarım Sigortaları Kanunu en iyi şekilde hazırlanması ve uygulamanın pilot projeler halinde yapılması halinde dahi, birçok faktörün etkili olduğu ve önemli sorunların yaşanacağı beklenmektedir. Maliyet unsurları dikkate alındığında, AB içerisinde Türk tarım sigortaları sektörünün yerini belirleyen faktörlerin başında devletin destek politikaları yer alacaktır. AB'ye uyum sürecinde "2004 İlerleme Raporu" çerçevesinde Türkiye'de Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, DPT ve Hazine Müsteşarlığı'nca hazırlanan "2006-2010 Tarım Stratejisi Belgesi"nin YPK'na sunulduğu bilinmektedir. Belgede, bu beş yıllık dönemdeki tarım destekleri için bütçede GSMH'nin %1'i kadar kaynak ayrılması öngörülmektedir. Tarıma ayrılacak bütçenin GSMH ile ilişkilendirilmesi sağlıklı bir stratejinin saptandığını işaret etmekle birlikte 2005 yılında tahmini 280 milyar ABD doları GSMH'nin %1'lik payının bütçeye 2,8 milyar ABD doları tarım desteği ödeneğinin mevcut uygulamadan daha yetersiz olduğu bilinmektedir (Dinler, 2004a).

Tarıma verilen desteklerin %80'ini oluşturan DGD'nin azaltılmasının önerildiği sözkonusu stratejiler doğrultusunda Türkiye'nin GSMH'nin %1'ini oluşturacak tarım desteklerinin dağılım oranları şu şekildedir. DGD %45, fark ödemeleri %13, hayvancılık %12, kırsal kalkınma %10, telafi edici ödemeler %5, ürün sigortası prim desteği %5, ÇATAK programı %5 ve diğer destekler %5'dir (Dinler, 2004a). Bu programa göre, 2005 yılı bütçesinden tarım ürün sigortaları destekleri için (%1'in %5'i)140 milyon ABD doları ödenek ayrılacağı tahmin edilmektedir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bu program öncesinde "Ürün sigortaları prim destek ödemeleri" konusunda yaptığı çalışma ile 2005'in bütçe taslağına aynı miktarda bir ödeneği koymuştur. Ancak, bu değerlerin tarım sigortaları kanununun uygulamaya

başlayacağı ilk yıl katılımın az olacağı ve uygulamaların pilot programlarla bölge, ürün ve risk bazında başlayacağı bunun ise, düşük çiftçi katılımını öngören bir yaklaşımla planlandığı düşünülmektedir. Bu uygulama ikinci ve üçüncü yıllarda değişecektir. Kaldı ki, kuraklık sigortalarının ülke genelinde başlatılması ve reasürans desteğinin sağlanması için havuzda belirli bir fon oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye’de kuraklık sigortasının havuzun faaliyete başlamasından itibaren, en erken 3 yıl içerisinde başlayacağı tahmin edilmektedir (Dinler, 2004a).

Programda bunun yanısıra devletin prim desteğinin %50’yi geçemeyeceği yönünde bir yaklaşım vardır. Bu konuda başarılı ülkelerde devletin başlangıçta havuzda fon oluşmasını sağlayacak prim desteği, hasar fazlası ve reasüransa katılımının bazı ülkeler ve ürünler için %85’lere çıkabildiği, bazen de çiftçinin prim ödemelerinin %25’i geçmediği düşünüldüğünde; sürdürülebilir tarım sigortaları için Türkiye’de tarım sigortaları prim desteklerinin hiçbir bilimsel çalışmaya dayandırılmaksızın, tarım destekleri içerisindeki payının %1, prim desteğinin ise %50 ile sınırlandırılmasının doğru bir yaklaşım olmadığı ortaya çıkmaktadır (Dinler, 2004a).

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın başlangıç yılı için yaptığı devlet desteklerine ait ürün, bölge, risk, katılımcı sayısı, eğitim ve uygulanacak sigorta planı gibi konulardaki genel hesaplamaların yanısıra sürekli detay analizlere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışmaların doğrudan içinde yer alacak olan; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, çiftçi birlikleri, sigorta şirketleri ve Tarım Sigortaları Vakfı’nın teknik ve ekonomik çalışmalarının daha da genişletilerek üniversitelerin ziraat, veterinerlik fakültelerinin yanısıra ekonomi, işletme, hukuk ve sosyal bilimler ile ilgili fakültelerinin işbirliğinde katılımını sağlayabilecek sürekli bir organizasyona ihtiyaç duyulacaktır.

Bugünkü kanun tasarısı ile 1998 yılında hazırlanan kanun tasarısı arasında çok büyük bir fark olmadığı, ancak o dönemde hazırlanan taslağın kaynak yetersizliğinden dolayı yürürlüğe konmadığı bilinmektedir. Aradan geçen sürede devletin 10 batık bankanın kurtarılması yönündeki operasyonun ülke ekonomisine maliyetinin 40 milyar ABD dolarının üzerinde olduğu düşünüldüğünde; Devlet Destekli Tarım Sigortaları’nın devlete maliyetinin yüksek olacağı yönünde bir yorumun getirilmesi hiçbir şekilde olmaması gerekmektedir (Dinler, 2004a) .

8. BEKLENTİLER VE ÖNERİLER

Tarım sigortalarındaki AB’ye uyum çalışmalarına bakıldığında, bu konuda uluslararası deneyimler yerinde kullanılarak, Türkiye’ye uygun bir modelin altyapısının hazırlandığı ortaya çıkmaktadır.

Tarım sigortaları, güncel yasal çalışmalarla yeniden bir ivme kazanmıştır. İlgili kanunun uygulamaya başlaması ve sigorta sektörü ile kamunun ortak çalışması sonucu; mevcut sistemler daha da geliştirilerek kurulacak havuz sistemi ile kıt kaynakların ekonomik kullanımı sağlanacaktır.

Ancak, sigorta uygulamaları içerisinde tarım sigortaları branşı, kırsal kesimde ve köy yerleşim düzeninde uygulaması en zor branş olması nedeniyle, uygulamada teknik yeterliliğin ve sağlıklı yapının sürdürülebilirliği için bilimsel araştırma sonuçlarına en çok ihtiyaç duyan sigorta branşıdır. Bu nedenle, Kanunun uygulanmasından önce

ivedilikle yapılması gereken bazı çalışmalar önem taşımaktadır. Bundan hareketle geliştirilen başlıca öneriler şunlardır:

- ✓ Tarım sigortaları konusunda, tarım ve sigorta sektörlerinin ilgili kurumlarının daha aktif çalışmalar yürütmesi beklenmektedir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Hazine Müsteşarlığı'nın oluşturacağı tarım sigortaları birimlerinin yanısıra TZOB'nin yeni kanunu çerçevesinde oluşturacağı birimler biran önce çalışmalara başlamalıdır.
- ✓ Kamu Reformu Yasası gereğince Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı adı ile yeniden oluşturulması çerçevesinde Tarımsal Destekleme ve Piyasa Düzenlemeleri adı ile yeni kurulacak genel müdürlük bünyesinde ise Tarım Sigortaları Müdürlüğü oluşturulmalıdır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın bugün yürüttüğü teknik elemanlar için tarım sigortaları eğitimi daha çok yaygınlaştırılmalı ve çiftçi eğitimlerini de içine alacak şekilde geliştirmelidir (Ekmen,2004).
- ✓ Çiftçilerin riskler, bunların yönetimi ve sigorta konularında bilgilendirilmelerinin yanısıra; teknik ve kültürel önlemlerin alınması yönünde çiftçi birlikleri ve devlet işbirliği sağlanarak, erken uyarı ve koruma önlemlerine ilişkin sistemlerin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Yunanistan'da devletin dolu yağışının yoğun olduğu bölgelerde 540 adet dolu emici sistem kurması ile, hasarların önemli ölçüde önlendiği bilinmektedir (Georgiadis, 2002).
- ✓ Uluslararası standartlarda doğal afet olarak tanımlanan kuraklık riskinin Türkiye'de henüz risk olarak tanımlanmamış olduğu bilinmektedir. Bu konuda afetlerle ilgili kanunlarda yeni düzenlemelerin ivedilikle yapılması zorunludur. (Ceylan, 2003).
- ✓ AB ülkelerine ait tarım sigortaları yasa ve yönetmeliklerinin sürekli izlenmesi ve Türkiye koşullarına uyarlanması gerekmektedir.
- ✓ Havuza katılacak sigorta şirketlerinin mevcut pazarlama ağlarını ve bunun için gerekli yatırım ve altyapı çalışmalarını ivedilikle tamamlamaları gerekmektedir.
- ✓ Sigorta sektörü tarafından, üzerinde çalışmalar yapılan; Sigorta Kanunu, Ekspertler Birliği'nin Kurulmasına İlişkin Kanun ve Sigorta Acenteler Birliği'nin Kurulmasına İlişkin Kanun'un da Tarım Sigortaları Kanunu ile uyumlu bir şekilde hazırlanmalarını gerekmektedir.
- ✓ Sigorta eksperliğine ilişkin yürürlükteki mevzuata göre tarım sigortaları eksperliği de diğer sigorta branşlarındaki eksperliğe ilişkin statü ile aynı tutulmaktadır. Oysa ki, canlıların (insan, hayvan ve bitki) ekspertiz işlemleri dünya genelinde sadece bu konu uzmanlarınca yapılmaktadır. Yani insan hasarlarına ilişkin ekspertizler; hekimler, hayvan hasarlarına ilişkin ekspertizler; veteriner hekimler ve bitki hasarlarına ilişkin ekspertizler de ziraat mühendisleri tarafından yürütülür. Bu nedenle mevcut uygulamada; AB normlarında çalışan ve özel eğitim verdiği uzman tarımcılarla hasar tespit organizasyonunu yürüten TSV'nin uygulamaları yönünde "ekspertiz yönetmeliğinde" gerekli değişiklikler yapılmalıdır.
- ✓ Havuz ve işletici şirketin kuruluşu sigorta ve reasürans esasları, dolunun yanısıra don sel, kuraklık risk haritalarının, fiyatlarının, yönetmeliklerin, genel şartların hazırlanması, devletin prim ve hasar fazlasına katılımını sağlayacak esasların belirlenmesi, pilot risk bölge ve ürünlerin seçimi, reasürans temini, havuz veri bankası ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve TZOB'nin çiftçi kayıtlarının entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir. Şimdiye değin havuz sisteminin alt yapısını kurmuş olan Tarım Sigortaları Vakfı'nın mevcut

teknik kadro ve donanımı ile network sistemlerinin havuz işletmesinde yer almasına ilişkin projeler bir an önce tamamlanmalıdır.

- ✓ Ziraat ve Veteriner Fakültelerimiz ile, sigortacılık eğitimi veren üniversitelerimizin tamamının ders programlarında “Tarımda Risk Yönetimi ve Tarım Sigortaları” konusuna yer vermeleri gerekmektedir.
- ✓ Tarım sigortaları branşına da bünyesinde yer veren sınırlı sayıda sigorta şirketinde yine sınırlı sayıda ziraat mühendisi istihdam edilmiştir. Planlı olarak, sigorta sektörünün gelişimi sağlanırsa bu alanda çalışabilecek eleman sayısı artacaktır. Üreticilerle iyi diyalog kurmasını beceren, tarımsal üretimin teknik yönünü iyi bilmesinin yanında, ekonomik prensipleri daima göz önünde tutan tarım sigortacıları yetiştirilmeli ve bunların tarım sigortaları sektöründe çalışmaları ve yer edinmeleri için çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda ziraat fakültelerinde tarım sigortaları eğitimi ve uygulamalı araştırmalarının geliştirilmesine yönelik dersler ve alan çalışmalarının programlarda yer almasının önemi büyüktür. Esasen, diğer sigorta branşlarına karşın daha karmaşık ve üretimin hem teknik hem de ekonomi bilgilerini birleştirebilecek donanımına sahip bireylerin ilgili fakültelerde ve ilgili bölümlerde yetişmelerinin sağlanması gerekmektedir (Çetin, 2003).
- ✓ Tarım Sigortaları Vakfı'nın dolu riskine ilişkin çeşitli araştırma kurumları ve üniversitelerle yürütmüş olduğu “dolunun farklı ürünlerdeki etkileri” konularındaki araştırmalarını genişleterek, ürün ve bölge bazında don, sel ve kuraklık riskleri için uygulanabilecek şekilde ziraat fakültelerimizin konuya sahip çıkması, ziraat mühendislerinin eksper olarak yetişmelerinin yanısıra tarım sigortaları aktüeri olmaları sağlanmalıdır (Ekmen, 2004).
- ✓ Devlet desteğinin yönlendirilebileceği bir diğer risk yönetim stratejisi olan örgütlenme, küçük ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu Türkiye’de, hem tarımsal verim, fiyat ve gelir riski ile mücadelenin etkili bir aracı olacak, hem de çiftçi eğitiminden, tarımsal kayıt sistemine kadar bir çok konuda sağlayacağı iyileştirmelerle tarım sigortaları sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesine yardımcı olacaktır.
- ✓ Tarım sigortalarının yaygınlaşması, üreticilerin sigorta alternatifleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmamaları ve karşı karşıya oldukları riskleri objektif olarak değerlendirememeleri gibi nedenlerle her zaman zor olmaktadır. Bu alandaki yetersiz sigorta talebi, sigorta şirketlerinin tarım sigortalarına yatırım yapmalarını engellemekte, böylece bir kısır döngü oluşmaktadır (Meuwissen et al., 2003; Anonymous, 2001). Nitekim, Türkiye’de de tarım sigortaları alanında yapılmış çeşitli çalışmalarda elde edilen bulgular, üreticilerin tarım sigortaları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ve sigortanın karşılaştıkları zararları gidereceği yönündeki güvensizliklerinin önemli düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Henüz yeterince yaygın bir uygulaması olmayan tarım sigortaları, üreticiler için bir yenilik olduğundan, onların gözünde belirli düzeydeki riski de içermektedir (Uysal, 2002).
- ✓ Devlet, üreticinin priminin yarısını ödese bile sigorta primi bazı üreticilerin ödeme gücünün üzerinde olabilmektedir. Sigorta yaptıramayacak durumda olan küçük ölçekli işletmelerin sigorta amaçlı veya öncelikli kooperatifleri kurmaları ve bu durumda olanlar için tarım sigortaları kredisi açılması önerilebilir (Ekmen, 2004).
- ✓ Özellikle dezavantajlı konumda bulunan küçük işletme sahipleri ile az sayıda hayvan sahibi olan kırsaldaki yoksulları da sigorta sistemi içine alacak alternatif destek yaklaşımları geliştirilmelidir. Çünkü, bu kesim hem kendilerinin

hem de toplumun genelinde “gıda güvencesi”nin sağlanmasında önem taşımaktadır.

9. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gelişmiş ülkelerde tarım sigortalarındaki amaç üreticinin gelir kaybının finansmanı ve düşük oranlarda olan tarım nüfusunun kaybının önlenmesi iken, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelerdeki amaç; kıt kaynakların kullanılarak üreticinin kaybının belirli oranlarda telafisi ve üretime devamının sağlanması şeklinde değerlendirilmektedir. Bugüne kadar çiftçinin gelir düzeyinin hızla düşmesi, tarım sigortaları için uzun yıllar bir devlet politikasının oluşmamış olması, tarım ve sigorta sektörlerindeki bilgi ve ilgi eksikliği tarım sigortalarının gelişmesini önleyen faktörlerin başında gelmiştir (Yaltırık ve Dinler, 2003).

AB'ne üye ülkeler hazırlanan AB Anayasası çerçevesinde tarımdaki risklerini de bir risk yönetim merkezinden ortak politikalarla yürütmeyi planlamaktadırlar. Bu organizasyon öncelikle birlik ülkeleri arasında işgücünün yanısıra ürün ve hayvanların serbest fakat kontrollü dolaşımını sağlayarak tarımda “tüm mal ve canların” sigortasında ve giderek “sorumluluk” sigortalarında önemli gelişmeler sağlayacaktır. Ancak organizasyonun en önemli işlevi katastrofik özellikteki risklere ilişkin sigortaların sürdürülebilirliği için sigorta sektörünün uluslararası borsalarda yaratacağı fonların devlet desteklerini en aza indirecek şekilde kullanılmasını sağlamak olacaktır (Dinler, 2004a).

Tarım sigortalarındaki AB'ye uyum çalışmalarına bakıldığında, bu konuda uluslararası deneyimler yerinde kullanılarak, Türkiye'ye uygun bir modelin altyapısının hazırlandığını görmekteyiz.

Düşük sigortalanma oranına ve tüm engellemelere rağmen son on yılda oluşturulan Türkiye modelinin “geleceğe yatırım” şeklinde gerçekleştirilmiş olması tüm uzmanlarca büyük bir başarı olarak yorumlanmaktadır.

Bugün Türkiye'de tarım sigortaları uygulamalarında poliçe düzenlemeleri, risk inceleme, hasar organizasyonları, risk haritaları hazırlama, raporlama ve TSV Veri Bankası'na kadar uygulamanın her noktasındaki otomasyon sisteminin henüz AB ülkelerinin birçoğunda mevcut olmadığı bilinmektedir. Türkiye'nin bu konuda AB'ye uyumu son derece kolay olacaktır. Henüz ekili alanların en fazla %1'inde yürütülen bu çalışmalar; Tarım Sigortaları Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile don, sel ve kuraklık sigortalarının uygulamasının başlamasıyla ve talep patlaması olduğunda sistemin çekirdeğini oluşturacaktır (Sürmeli ve ark., 2003).

Konu ile ilgili tarım ve sigorta sektörünün, bu uygulamada dağıtım ve pazarlama kanallarının işlerliği, eğitim ve tanıtım hizmetlerinin sürekliliği, devletin yanısıra uluslararası reasürans desteğinin sağlanması için verilecek yeni teminatlara ilişkin risk analizlerinin yapılması konusunda yeterli çalışmayı yaptıkları söylenemez (Dinler, 2004a).

Dünya Bankası'nın finansmanını sağladığı projelere ilişkin kanunları istediği şekilde çıkarma yönündeki girişimlerinin devam etmesi halinde tarım sigortaları riskleri yönetilemez noktaya getirilecektir. Zaten, toplam bütçesi 400 milyon ABD doları olan

ARIP Projesi içerisinde tarım sigortaları desteğinin ne kadar olacağı ve daha önce proje kapsamında çıkarılan ve bu yıl iptal edilen tarım sigortaları ihalesinin ülke koşullarına uygun şekilde yeniden ne zaman çıkarılacağı bilinmemektedir.

Devletin üç yıl öncesine kadar her yıl doğal afetler sonucu tarım sektöründe oluşan görev zararlarına 150 milyon ABD doları civarında bir ödeme yaptığı bilinmektedir. Bu ödemeler son üç yıldır yapılmamaktadır. Dolayısı ile biriken bu miktarın başlangıçta havuzda fon oluşturulması için kullanılması uygun olacaktır. Bugün, Türkiye’de dolu sigortaları için kurulmuş olan bağımsız hasar organizasyonu ile sistemdeki suistimaller engellenmiş olup, çiftçiye gerçek değerlerle hasar ödemesi yapılmaktadır. Bu organizasyonda 750 uzman tarımcı AB standardında dolu hasar tespit uzmanı (eksper) olarak yetiştirilmiştir. Devlet desteğiyle başlayacak olan don, sel ve kuraklık sigortaları devreye girdiğinde bu sayının, prim üretiminde görev alacak tarımcılarla birlikte 4200-4600 arasında değişeceği bilinmektedir. Böylelikle, Türkiye için büyük bir istihdam sorununun da çözüleceği ortadadır. (Dinler, 2000; Ekmen, 2004).

Tarım sigortalarının gelişiminde Türkiye’nin, gerek diğer gelişmiş ülkeler, gerekse AB ülkeleri karşısındaki en büyük avantajlarından birisi; sayısı 65 bini bulan teknik eleman potansiyelidir. Diğer taraftan, Türk sigorta sektörünün AB ülkelerinden daha önde olan bir iletişim teknolojisine sahip olduğu bilinmektedir. Bu teknik eleman ve iletişim teknolojisi potansiyellerinin entegre edilmesi ile, ideal tarım sigortaları sistemlerinin AB üyesi ülkelerin büyük çoğunluğundan daha önce kurulabileceği açıktır (Dinler, 2004a).

ARIP Projesi ile önerilen endeks sigortalarının uygulanması halinde; sözü edilen insan ve teknoloji kaynaklarını kullanmadan, çok farklı tarlalarda hiç hasar tespiti yapılmadan, büyük bir bölgede bütün tarlalarda verim düzeyi aynı kabul edilerek yapılacak olan hasar ödemelerinin mevcut sistemleri yok etmesinin yanısıra haksız kazanç ve suistimalleri de birlikte getireceği bilinmektedir.

Tarım ve sigorta ile ilgili kurumların konuya sahip çıkması yönündeki çalışmaların yeterli olmadığı düşünüldüğünde; kanun tasarısının TBMM’de görüşülmesi öncesinde TBMM üyelerinin bilgilendirilmeleri, aksi takdirde kanunun Türkiye ekonomisinde geri kazanılamayacak olumsuz sonuçlar doğurabileceği bilinmektedir.

Gelecekte, Tarım Sigortaları Kanun Tasarısı’nın uygulamaya geçmesi ile, hali hazırda dolu ve hayvan hayat sigortaları alanlarında uygulanan tarım sigortalarının kapsamının don, sel ve kuraklık risklerini de içine alacak şekilde genişletilmesinin, çiftçi, ürün, hayvan ve diğer çiftlik kayıtlarının sağlıklı bir şekilde tutulmasının ve uygulamanın yaygınlaşmasının ardından orta ve uzun vadede tarımsal gelir sigortası alternatiflerinin ele alınması ve risk transferlerinde future piyasalarının oluşturulması ile Türkiye’de risk yönetim sistemleri dünya piyasaları ile entegre olabilecek duruma gelecektir.

Son söz olarak, gerek tarımda gerekse tarım dışında sigorta uygulamaları çağdaş ekonomilerin ve toplumların uyguladıkları temel politika önceliklerindedir. Bu, Türkiye için de kaçınılmazdır. Türkiye, yıllardır tarım sigortalarında nicelik olarak yetersiz olsa da, sınırlı uygulamalar sonucunda önemli deneyimler edinmiştir. Bunda, bağımsız çalışan ve kendi içinde otokontrolünü sağlayarak güven oluşturan Tarım

Sigortaları Vakfı'nın önemli rolü olmuştur. Uluslararası kuruluşların telkinleriyle son zamanlarda Türkiye'ye yeni modeller önerilmektedir. Uygulamada başarılı olan ve yaygınlaşan her model kuşkusuz kabul görecektir. Böyle modeller varsa, Türkiye de bundan yararlanacak, altyapısı oluşturulmuş ise bunu uygulamaya da aktaracaktır. Fakat, ulusal öncelikleri dikkate almayan, dünyada sınırlı yayılım ve kabul gören yaklaşımları-uygulamaları telkin eden yaptırımlar ile yerel-bölgesel koşulları ve coğrafik özellikleri çeşitlilik gösteren ülke tarımını gözardı eden politikalarla tarım sigortalarının gelişmesini beklemek fazla iyimserlik anlamına gelmektedir. Giderek dünya piyasalarında rekabet edemez hale gelen, desteklemeleri sınırlandırılmış, işsizliği artmış, ithalatçı ve dışa bağımlı bir ülke konumuna gelen Türkiye açısından ulusal önceliklere ve özelliklere dayalı politika geliştirmek daha fazla önem taşımaktadır. Bu "tarım sigortaları" için de geçerlidir.

KAYNAKLAR

- Akçaöz, H., Kızılay, H., 2004. Çeşitli Ülkelerde Tarım Sigortaları Uygulamaları.
Anonim, 1997. Birinci Tarım Şurası Çalışma Belgesi -Tarım Bakanlığı Yayınları.
Anonim, 1987. Türkiye İçin Tarım Sigortalarını Geliştirme Planı.

- Anonymous, 2001. Risk Management Tools for EU Agriculture , European Commission Agriculture Directorate-General, Working Document .
- Anonim, 2002. 58.Hükümet Acil Eylem Planı EDP 83 Hazine Müsteşarlığı.
- Anonim, 2003. Tarım Sigortalarında Devlet Destekli Havuz Sistemi, Sigortacı Dergisi, Mart 2003.
- Anonim, 2004. Meteorolojik Risklerde Artış, Sigorta Dünyası Dergisi, Sayı: 521, Ekim 2004.
- Ceylan, A.,2003. Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Zamansal ve Bölgesel Dağılımı, III. Atmosfer Bilimleri Sempozyumu, İstanbul.
- Çağlayan, T., 2003. Role of the Government on Development of Agriculture Insurance, F.A.I.R. Workshop On Agricultural Insurance, Antalya, Turkey.
- Çağlayan, T., Dinler, T., 2003. Evaluation Report of European Conference on Natural Risk and Insurance in the Agricultural Sector, Perspectives in the Europe of 25 Greece.
- Çetin, B., 203. Tarımsal Sigorta İşletmeciliği. [U.Ü.Ziraat Fakültesi, Özhan Matbaası, Bursa , 145s.](#)
- Dinler, T., 2000. Tarımda Risk Yönetimi ve Türkiye’de Tarım Sigortaları Uygulamaları, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası 5. Teknik Kongresi ,Ankara.
- Dinler, T., Kıymaz, T., Saner, G., Akçaöz, H., 2002. Agricultural Insurance in Turkey. Risk Management in Mediterranean Agriculture: Agricultural Insurance Seminar in Zaragoza, Spain.
- Dinler, T., 2003a. Tarımda Meteorolojik Karakterli Doğal afetler ve Risk Yönetim Teknikleri, III. Atmosfer Bilimleri Sempozyumu, İstanbul.
- Dinler, T., 2003b. Natural Risks and Agricultural Risk Management, F.A.I.R. Workshop On Agricultural Insurance Antalya, Turkey.
- Dinler, T., 2004a. Dünya’da ve Türkiye’de Tarım Sigortaları Uygulamaları.
- Dinler, T., 2004b. Applicable Agricultural Insurance Models for Developing Countries, Model Country; Turkey, ICMIF(International Cooperative and Mutual Insurance Federation) Seminar on Agricultural Insurance Network Tunis.
- Ekmen, E., 2004. Tarım Sigortaları Sektöründe Ziraat Mühendislerinin Yeri ve Önemi.
- Georgiadis, N., 2002. Some Factors Affecting the Development of a Nation-Wide Agricultural Insurance System, in a Less Wealthy Mediterranean Country, Agricultural Insurance Seminar in Zaragoza, Spain.
- Gülçubuk, B., Örnek, Ü., Dinler, T., 2004. Kırsal Alanda Riskler ve Tarım Sigortaları Uygulamaları, TZOB Tarım Sigortaları Çalışma Grubu.
- Hess, U., Richter, K., Stoppa, A., 2002. Weather Risk Management for Agriculture and Agribusiness in Developing Countries, Rome.
- Kasten, E., 2004. Agriculture Insurance: Untapped Business Opportunities, Focus.
- Kaygısız, H., 2004. Elma Klon Anaçlarında Don Dayanıklılığı, Hasad Dergisi Sayı: 230, Temmuz 2004.
- Kıymaz, T., 2002. Tarım Sigortaları ve Dünya’daki Gelişmeler, TSV Tarım Sigortaları Sektörü Değerlendirme Toplantısı İstanbul.
- Kuzak, D.E., 2000. Feasibility of Agricultural Crop Insurance in Turkey. Prepared for the Agricultural Economics Research Institute, Turkey .
- Leach, B.M., 2003. U.S. Risk Management Program: Building on Experience: New Insurance Solutions on the Horizon, European Conference Natural Risk and Insurance in the Agricultural Sector, Perspectives in the Europe of 25 Greece.
- Meuwissen, M.P.M., Huirne, R.B.M., Skees, J.R., 2003. Income Insurance in European Agriculture, Euro Choices, Agri-food and Rural Resource Issues, Vol.2, No.1.
- Özkan, B., Yaltrık, A., Karaaslan, S., 2003. F.A.I.R.’a Üye Ülkelerle Türkiye’de Tarımda Risk Yönetimi Değerlendirme Raporu.
- Saner, G., Uysal, Ö.K., 2004. Tarımda Risk ve Tarım Sigortaları: Türkiye’de Tarım Sigortaları Hakkında Görüş ve Öneriler.
- Skees, J.R., Hazell, P., Miranda, M., 2002. New Approaches To Public/Private Crop Yield Insurance. Agricultural Insurance Seminar in Zaragoza, Spain.
- Skees, J.R., 2002. Developing Agricultural Insurance in Turkey: Setting the Stage for Future Ankara, Turkey.
- Sürmeli, E., Özel, T., Pural, H., Ağbulut, R., 2003. Crop Insurance - Hail Insurance (Loss Assessment, Training, Data Collection and Rating) F.A.I.R. Workshop On Agricultural Insurance Antalya, Turkey.
- Uysal, Ö.K., 2002. Tarımda Üreticilerin Risk Karşısındaki Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Ege Bölgesi’nden Bir Örnek Olay, E.Ü. Fen Bil. Ens., Doktora Tezi, Bornova, İzmir.
- Yaltrık, A., Dinler,T., 2003. Tarımda Makine Kullanımı, Risk Yönetimi ve Sigorta.
- Yıldırım, A.E., 2004. Tarım Destekleri İçinde Sigorta Desteklerinin Yeri Dünya Gazetesi.15.10.2004.